

UOT 343.1.

Məhəmməd HACIYEVBakı Dövlət Universitetinin “Cinayət prosesi”
kafedrasının doktorantı

CİNAYƏT İŞİNƏ XİTAM VERİLMƏSİ İLƏ BAĞLI QANUNVERİCİLİYİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: cinayət prosesi, cinayət işi, xitam etmə, qanun, təhlil, təklif.

Ключевые слова: уголовный процесс, уголовное дело, прекращение, закон, анализ, предложение.

Keywords: criminal process, criminal case, termination, law, analysis, proposal.

Cinayətkarlıq daim cəmiyyəti narahat edən məsələ olmuş və ona qarşı mübarizəyə dövlət siyasətinin zəruri tərkib hissəsi kimi baxılmışdır. Umummillil lider H. Əliyevin hakimiyyətə ikinci dəfə qayıdışı zamanı ilk görülməli vəzifə cəmiyyətdə sabitliyə nail olmaq, qanunçuluğu təmin etmək istiqamətində tədbirlər həyata keçirmək idi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 9 avqust 1994-cü il tarixli “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında” Fərmanı tarixi əhəmiyyətinə görə respublikamızın həmin dövrünün təhlil etməyə imkan verir. Birincisi, bu Fərman Respublikamızda ictimai siyasi həyatda vəziyyəti qiymətləndirir. Həmin aktda qeyd edilirdi ki: “son vaxtlar dövlətin iqtisadi, siyasi əsaslarının təhlükəsizliyi, vətəndaşların həyatı, səhhəti və mülkiyyət hüquqları əleyhinə yönəldilən və əsasən mütəşəkkil cinayətkar dəstələr, qanunsuz silahlı birləşmələr və digər cinayətkar ünsürlər tərəfindən törədilən cinayətlərin, o cümlədən terror aktları, təxribat, qəsdən adam öldürmə, banditizm, silahın, döyüş

sursatının və partlayıcı maddələrin talanması və digər yollarla ələ keçirilməsi kimi, narkotik maddələrlə bağlı cinayətlərin, maliyyə-kredit fırıldaqlarının və iqtisadi xarakterli sair cinayətlərin çoxalması müşahidə olunur”. İkincisi, cəmiyyəti içindən dağdan “rüşvətخورluq və korrupsiya kimi cinayətlərin geniş yayılması”nın xüsusi narahatlıq doğurması, bir sıra vətəndaşların, o cümlədən vəzifəli şəxslərin “bu faktları adi bir hal hesab etmələri”nin daha təhlükəliliyi vurğulanır. Üçüncüsü, bu sosial bələdə hüquq mühafizə orqanlarının real fəaliyyəti əks etdirilir. Göstərilir ki: “bir çox hallarda cinayətlərin üstünün açılması üçün zəruri hərəkətləri hüquq mühafizə orqanlarının lazımi çevikliklə, qanunla müəyyən edilmiş formalarda və vaxtında yerinə yetirməməsi, qanunun nəzərdə tutduğu məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqində səhvlərə yol verməsi, öz səlahiyyətlərindən təsirli istifadə etməməsi əhalinin haqlı narazılığına və cəmiyyətdə gərginliyin artmasına səbəb olmuşdur”. Bu neqativ hallar mübarizə üzrə dövlət proqramının hazırlanması nəzərdə tutulmuşdu. Daxili İşlər Nazirliyinin tərkibində mütəşəkkil cinayətkarlığa, terrorizmə və banditizmə qarşı mübarizə idarəsinin yaradılması daxili işlər nazirinə həmin idarənin təşkil və normal fəaliyyəti üçün zəruri tədbirləri daxili ehtiyatlar hesabına həyata keçirməklə on gün müddətində həmin idarənin fəaliyyətə başlamasını təmin etməyin tapşırılması vəziyyətin nə qədər ciddi olmasına dəlalat edirdi.

Sonrakı dövrlər hüquqi isalhatlar dövrü kimi

xarakterizə oluna bilər. 12 noyabr 1995-ci il Konstitusiyanın qəbulu, 1997-ci i də “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Qanun və 1999-cu ildə bir sıra qanunlar qəbul edildi ki, bununla hüquqi islahatlara rəvac verildi. Bununla bərabər, müasir dövrün tələblərini əks etdirən cinayətkarlığa qarşı mübarizənin səmərəliliyini təmin edən, cinayət və cinayət-prosessual məəcəllələrin qəbulu cinayət və cinayət-prosesual siyasətin gerçəkləşməsinə şəraiti təmin etdi. Sonrakı dövrlərdə hüquqi islahatlar cənab prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilmiş məhkəmə-hüquq islahatları nəticəsində Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual fəaliyyət sahəsində həm normativ-hüquqi bazası, həm də təcrübi fəaliyyətindəki standartlar qabaqcıl Avropa ölkələrinin standartlarının tələblərinə uyğunlaşdırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının müasir hüquq siyasəti insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin aliliyi prinsipinin əsasında formalaşmışdır. Bu siyasətin ana xətti Ulu öndərin rəhbərliyi ilə hazırlanmış və 12 noyabr 1995-ci ildə müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbul edilməsi ilə müəyyən edilmiş, daha sonra həmin ideya əsasında yaradılmış yeni normativ-hüquqi baza ilə möhkəmləndirilmişdir. Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, cinayətkarlığa qarşı mübarizə siyasəti hüquq siyasətinin ayrılmaz bir hissəsi olmaqla, ən müasir və mütərəqqi prinsiplər əsasında formalaşdırılmış və inkişaf etdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət və Cinayət-Prosessual Məcəllələrinin qəbul edilməsi ilə həm cinayət hüququ və cinayət-prosessual hüququ nəzəriyyəsi üçün, həm də məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının təcrübi fəaliyyəti üçün yeni prinsiplər, institutlar təsbit edilmişdir. Cinayət təqibi cinayətə görə məsuliyyətin labüdlüyünü təmin edən əsas hüquqi vasitə olmaqla bir tərəfdən cinayət nəticəsində pozulmuş hüquqların bərpa edilməsinə zəmin yaradır, digər tərəfdən isə bərəsində cinayət təqibi həyata keçirilən şəxslər üçün məsələn, tutulma kimi məcburiyyət, həbs növündə qətimkan tədbirinin tətbiqi kimi məhdudiyət və yaxud məsələn, azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın təyini kimi məhrumiyətlərə səbəb olur. Odur ki, cinayət təqibinin həyata keçir-

rilməsi zamanı bərpa edilən və məhdudlaşdırılan hüquqlar arasındakı balans qorumaqdan ötrü bu fəaliyyəti həyata keçirən subyektlərdən yüksək peşəkarlıq və onların fəaliyyətinin qanunla dəqiq tənzim edilməsi tələb olunur. Bir tərəfdən “cinayət təqibi” digər tərəfdən şəxsiyyətin hüquqlarının əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılması ilə müşayiət olunan belə bir “prosessual fəaliyyətin xitam edilməsi” sanki paradoks kimi görünür. Lakin əslində zahirən belə təsəvvür yaranasına baxmayaraq, bu, belə deyildir.

CPM-in 8-ci maddəsi “cinayət təqibinin həyata keçirilməsi və cinayət təqibinə xitam verilməsi” vəzifələrini eyni əhəmiyyətli vəzifələr kimi müəyyən etmişdir. Hüquq ədəbiyyatının ümumiləşdirməsi və qanunvericiliyin təhlili belə nəticə çıxarmağa əsas verir ki, cinayət təqibi institutunun məzmununa aşağıdakı prosesual hərəkətlərin həyata keçirilməsini və prosesual qərarların qəbul edilməsini aid etmək olar:

1) cinayət təqibinin başlanması (şəxs bərəsində cinayət işinin başlanması haqqında qərarın qəbul edilməsi, şəxsin tutulması, təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi və s.);

2) şübhəli şəxsin cinayət hadisəsi ilə əlaqəsinin sübut edilməsi, istintaq və digər prosesual hərəkətlər vasitəsilə şəxsin cinayətin törədilməsində ittiham edilməsi üçün əsasların müəyyən edilməsi;

3) şəxsin ibtidai istintaq mərhələsində təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi, ittihamın elan edilməsi (ittiham aktı ilə tanış etmə), təhqiqatda yekun protokolun tərtib edilməsi;

4) istintaq və digər prosesual hərəkətlər vasitəsilə şəxsin cinayətin törədilməsində təqsirli olmasının, təqsirinin formasının, əməlin motivlərinin sübut edilməsi;

5) şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə onların ifşa edilməsi üzrə fəaliyyəti təmin edən qətimkan tədbirlərinin tətbiq edilməsi;

6) ittiham aktında iş üzrə irəli sürülən bütün ittiham epizodlarının ümumiləşdirilməsi, ittiham aktının (yekun protokolun) prokuror tərəfindən təsdiq edilməsi və işin (materialların) məhkəməyə göndərilməsi;

7) məhkəmədə ittihamın müdafiə edilməsi (dövlət ittihamçının məhkəmənin hazırlıq iclasın-

da, məhkəmə istintaqında və məhkəmə çıxışlarında iştirak etməsi);

8) xüsusi ittihamlı işlər üzrə şəxslərin məhkəməyə müraciət etməsi və xüsusi ittihamı müdafiə etməsi;

9) ittiham tərəfinin məhkəmənin hökmündən və ya digər yekun qərarından yuxarı instansiya məhkəməsinə şikayət və ya protest verməsi [1, s. 138-140; 2, 154-156; 3, s. 16-17].

Cinayət-prosessual qanunvericilikdə cinayət təqibinin və cinayət işinin xitam verilməsi əsasları və prosedurları ilə bağlı təsbit edilmiş normaların bir qismində müəyyən qüsurlar, ziddiyyətlər mövcuddur və bunun da təcrübəyə neqativ təsiri qaçılmazdır. Ölkədə aparılan ardıcıl, məqsədyönlü və mütərəqqi hüquq islahatlarının nəticəsi olaraq, Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən cəza və cinayətkarlığa qarşı mübarizə siyasəti əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilmiş, bu siyasət ciddi şəkildə humanistləşmə, azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzalara üstünlük vermə, cinayət məsuliyyətindən mümkün qədər çox halda azad etmə və s. bu kimi istiqamətlərə yönəlmişdir. Şübhəsizdir ki, yeni maddi hüquq normaları ilə öz təsbitini tapmış cinayət məsuliyyətindən azad etmənin yeni forma və şərtləri məhz cinayət-prosessual hüquq normaları ilə, daha dəqiq desək, cinayət təqibinin həyata keçirilməsinə imkan verən hallarda cinayət təqibinin (cinayət işinin) xitam edilməsini tənzim edən müddəalar vasitəsilə öz realizəsini tapa bilər. AR CPM-də edilmiş son əlavə və dəyişikliklər sırasında Azərbaycan Respublikasının 1 dekabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə 40.2-ci maddənin yeni redaksiyada verilməsi də yer alır. Bu isə o deməkdir ki, indiyə qədər milli hüquq ədəbiyyatında AR CPM-in 40.2-ci maddəsinin izahını, yaxud bu maddəyə istinad edilməklə, ondan arqument kimi istifadə edilməklə bildirilmiş əksər fikir və mövqelərə yenidən baxılmalı, cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutu ilə əlaqədar cinayət təqibinə xitam verilməsi məsələlərinə yeni yanaşmalar müəyyən edilməlidir.

Hesab edirik ki, cinayət işinə və cinayət təqibinə xitam verilməsi institutu cinayət-prosessual hüquq üçün xarakterik olan bir institut olsa da, o, cinayət hüququn "cinayət tərkibi", "əməlin cina-

yət olmasını istisna edən hallar", "cinayət məsuliyyətindən azad etmə", "cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri" və s. bu kimi kateqoriyaları ilə ayrılmaz və sıx qarşılıqlı əlaqədə çıxış edir. CPM-in 45.5-ci maddəsində cinayət təqibi üzrə icraata xitam verilməsi hallarına "cinayət təqibinin həyata keçirilməsinə mane olan hallar" kimi müstəqil kateqoriyanın aid edilməsi fikrimizcə, məqbul hesab edilə bilməz. Qanunverici CPM-in 46.5-ci maddəsində "cinayət təqibini istisna edən hal" və "cinayət təqibinin həyata keçirilməsinə mane olan hal" kateqoriyalarını tam eyniləşdirmişdir. "Cinayət təqibinə mane olan hal" kateqoriyası əslində, tamamilə fərqli kontekstdə başa düşülməlidir. Cinayət təqibinə mane olan hər hansı bir hal, təqsirli şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə, hüquq-mühafizə orqanlarının öz vəzifələrini yerinə yetirməsinə mane olur. Cinayət təqibinə mane olan hər hansı bir hal mövcud olarkən hüquq-mühafizə orqanları xüsusi prosessual tədbirlər vasitəsilə həmin halın tezliklə dəf edilməsi, işin normal icraatı üçün maneələrin aradan qaldırılması və ibtidai araşdırmanın davam etdirilməsi üçün tədbirlər görməlidirlər (məsələn, CPM-in 155.1.2-ci, 211.2.6.-ci maddələri). Cinayət təqibinə mane olan hallar cinayət təqibini istisna etmir, bu halların aradan qaldırılması və işin normal icraatının davam etdirilməsi üçün tədbirlərin görülməsini şərtləndirir. Odur ki, CPM-in 45.5-ci maddəsinin aşağıdakı daha təkmil redaksiyası təklif edilir: "*Cinayət təqibi üzrə icraata cinayət təqibini istisna edən hallara, yaxud cinayət təqibinin həyata keçirilməsinə imkan verən hallara görə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı ilə xitam verilə bilər*". Bundan əlavə, CPM-in 40.2-ci maddəsinin hazırki konstruksiyası ilə razılaşmaq olmaz, belə ki, CPM-in 40.2-ci maddəsinin hazırki redaksiyasına əsasən: "Şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 72, 73.1, 73-1.3 və 74-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş aşağıdakı hallarda təhqiqatçının və müstəntiqin prokurorla razılaşdırılmış qərarına əsasən cinayət təqibi başlanılmaya və ya ona xitam verilə bilər". Bunun ardınca isə aşağıdakı bəndlər sadalanır: "40.2.1. səmimi peşmanlıq çəkdi; 40.2.2. zərər çəkmiş şəxslə barış-

dıqda; 40.2.3. şərait dəyişdikdə”. Aşkar görünür ki, CPM-in 40.2-ci maddəsində CM-in dörd müstəqil maddəsinə istinad edilsə də, bunun ardınca sadalanan bəndlərdə yalnız üç cinayət məsuliyyətindən azad etmə əsası yer almışdır. Odur ki, CPM-in 40.2-ci maddəsinin bir hüquq norması kimi daha dəqiq quruluşunun təmin edilməsi üçün 40.2.1-40.2.4-cü maddələrinin aşağıdakı redaksiyada verilməsi təklif edilir:

“40.2.1. böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətdə şübhəli bilinən, yaxud təqsirləndirilən şəxs səmimi peşmançılıq çəkəndə, yəni könüllü gəlib təqsirini boynuna aldığıda, cinayətin üstünün açılmasına fəal kömək etdikdə, cinayət nəticəsində dəymiş ziyanı ödədikdə və ya vurulmuş zərəri başqa yolla aradan qaldırdıqda, o cümlədən, başqa növ cinayətdə şübhəli bilinən, yaxud təqsirləndirilən şəxs səmimi peşmançılıq çəkəndə və Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində onun cinayət məsuliyyətindən azad edilmə imkanı bilavasitə müəyyən edildikdə;

40.2.2. ictimai və ya ictimai-xüsusi ittiham qaydasında təqib olunan böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, yaxud təqsirləndirilən şəxs zərərçəkmiş şəxslə barışdıqda və ona dəymiş ziyanı ödədikdə və ya vurulmuş zərəri aradan qaldırdıqda;

40.2.3. Cinayət Məcəlləsinin 178.3, 178.4, 179.3 və 179.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli (əməlləri) törətməkdə şübhəli bilinən və ya təqsirləndirilən, zərərçəkmiş şəxslə barışmış və dəymiş ziyanı tamamilə ödəmiş şəxs, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın iki misli miqdarında dövlət büdcəsinə ödəniş etdikdə;

40.2.4. şəraitin dəyişməsi nəticəsində böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və ya təqsirləndirilən şəxsin əməlinin və ya özünün ictimai təhlükəli olmadığı müəyyən edildikdə”.

Fikrimizcə, cinayət işi üzrə icraata xitam verilməsi haqqında qərarın ümumi prosessual formasının müəyyən edilməsi baxımından CPM-in 280.2-ci maddəsinin müddəaları qənaətbəxş olsalar da, bu qərarın bəzi digər zəruri rekvizitlərini də fərqləndirmək lazımdır. Cinayət işi üzrə icraata xitam verilməsi haqqında qərar cinayət təqibinin həyata keçirilməsinə imkan verən hala isti-

nadən qəbul edilirsə, bu zaman ibtidai araşdırma-ya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun adını, soyadını, adasının adını, rütbə və vəzifəsini əks etdirən, prokurorun imzası ilə təsdiq edilməli olan və imzalanma tarixini nəzərdə tutan “RAZIYAM” dərkənarı da cinayət işi üzrə icraata xitam verilməsi haqqında qərarın məcburi rekviziti sayılmalıdır. Bundan başqa, cinayət işi üzrə icraata bəraətverici əsaslarla xitam verildiyi hallarda cinayət işi üzrə icraata xitam verilməsi haqqında qərarla “vurulmuş ziyanın ödənilməsi” hüququnun tanınması barədə göstəriş də yer almalıdır. İş üzrə icraata bəraətverici əsaslar olmadan xitam verildiyi hallarda barəsində cinayət işinə xitam verilən şəxsin bu qərarla öz razılığını ifadə etmək üçün qərarın sonunda müvafiq qrafanın nəzərdə tutulması məqsədəuyğun hesab edilir.

CPM-in 84.5.13-cü maddəsi ibtidai araşdırma-ya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora həmin Məcəllənin 39, 40-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda təqsirləndirilən şəxsə qarşı cinayət təqibinə xitam vermək və cinayət təqibindən imtina etmək hüququ vermişdir. Hesab edirik ki, burada “cinayət təqibindən imtina etmək” ifadəsi yerində işlənməmişdir, çünki cinayət təqibindən imtina etmək ibtidai araşdırma-ya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun cinayət işi üzrə aparılan təhqiqata və ibtidai istintaqa nəzarət edərəkən həyata keçirdiyi səlahiyyət yox, dövlət ittihamçısının səlahiyyətidir və bu, yalnız məhkəmə baxışı gedişində mümkündür. İbtidai araşdırma mərhələsində isə cinayət təqibinə xitam verilməsindən və onun başlanmasının rədd edilməsindən söhbət gedə bilər. Yaxşı olardı ki, ibtidai araşdırma-ya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun CPM-in 84.5.13-cü maddəsində ibtidai araşdırma-ya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora verilmiş prosessual hüquq aşağıdakı daha təkmil redaksiyada verilərdi: “*həmin Məcəllənin 39, 40-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda şəxsə qarşı cinayət təqibinə başlamaq, başlanmış cinayət təqibinə isə xitam vermək*”.

Cinayət təqibinə və cinayət işinə xitam verilməsi müstəqil hüquq institutu kimi, cinayət işinə və cinayət təqibinə xitam verilməsinin əsaslarını, prosessual qaydasını, cinayət işinə və cinayət tə-

qibinə xitam verilməsinin rəsmiləşdirilməsini, cinayət işinə və cinayət təqibinə xitam verilməsinin forma və məzmununu, cinayət işinə və cinayət təqibinə xitam verilməsinin prosesual təminatlarını əks olunması, istintaq, təhqiqat, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının cinayət işinə və cinayət təqibinə xitam verilməsi üzrə yaranan münasibətləri tənzimləyən müəyyən qrup hüquq normalarının məcmusundan ibarətdir.

Başlanmış cinayət təqibinin (cinayət işi üzrə icraatın) davam etdirilməsinin yolverilməz olmasına, yaxud cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinə nail olmaq baxımından cinayət təqibinin (ci-

nayət işi üzrə icraatın) davam etdirilməməsinin daha məqsədəuyğun olmasına dəlalət edən halların mövcudluğu cinayət təqibinə və cinayət işinə xitam verilməsi üçün əsasdır. Cinayət təqibinə və cinayət işinə xitam verilməsi üçün əsasın həm hüquqi, həm də faktiki aspektləri mövcud olmalıdır. Burada hüquqi aspekt qüvvədə olan qanunvericilikdə konkret əsasın ya cinayət təqibini istisna edən, ya da cinayət təqibinin həyata keçirilməməsinə imkan verən hal kimi təsbit edilmiş olması, faktiki aspekt isə, konkret iş üzrə müəyyən edilmiş faktın qanunla müəyyən edilmiş hüquqi əsaslardan birinə uyğun gəlməsidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Dərslik. Ümumi hissə. Yenidən işlənmiş 2-ci nəşr. Bakı: Zərda-bi LTD, 2015, 412 s.
2. Cəfərquliyev M.Ə. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi. Dərslik. Bakı: Qanun, 2008, 768 s.
3. Mövsümov C.H. Sovet cinayət prosesi. Dərslik. Bakı: Maarif, 1989, 312 s.

Магомед Гаджиев

Некоторые вопросы совершенствования законодательства о прекращении уголовного дела

Согласно действующему уголовно-процессуальному законодательству Азербайджанской Республики если на каком-либо досудебном этапе производства по уголовному преследованию дознаватель, следователь или прокурор выявят обстоятельства, указанные в ст. 39 УПК, они выносят постановление о прекращении уголовного преследования (в том числе о прекращении производства по уголовному делу). В статье автором рассматриваются некоторые вопросы совершенствования законодательства в связи с прекращением уголовного дела.

Mahammad Hajiyev

Some issues of improving the legislation on termination of criminal proceedings

According to the current criminal procedure legislation of the Republic of Azerbaijan, if at any pre-trial stage of criminal prosecution the investigator, investigator or prosecutor reveals the circumstances specified in Art. 39 of the Code of Criminal Procedure, they issue a decision to terminate criminal prosecution (including the termination of criminal proceedings). In the article, the author considers some issues of improving legislation in connection with the termination of the criminal case.